

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

УДК 372.893

Віктор Мисан
м. Рівне

МІСІЯ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ: ВЧИТИ МИСЛИТИ, ЧИ ЗАЗУБРЮВАТИ ФАКТИ-ПОДІЇ?

У запропонованій статті виділено чинники, що впливають на мету, завдання та функції сучасної шкільної історії. Автор розкриває зв'язок між шкільною історією як складовою освітньої системи, державною політикою та її інститутами, що залишаються вагомим засобом впливу на формування змісту навчального матеріалу. Однією з актуальних проблем залишається перевантаження змісту шкільної історії, що в свою чергу негативно впливає на сам процес навчання: опрацювання, розуміння, засвоєння та використання отриманих знань на практиці. Запропоновані шляхи розв'язання озвученої проблеми зорієнтовані на перехід від традиційного навчання до дослідницької моделі.

Ключові слова: освітня політика, шкільна історія, зміст шкільних курсів історії, навчальна програма, підручник, принципи структурування змісту шкільної історії, традиційне навчання, дослідницька модель.

Шкільній історії з часу її появи в освітніх закладах (кінець XVII – початок XVIII ст.) і занесеній до розряду наук «цікавих і корисних», визначили досить специфічну роль – впливати на розум і формувати думки молоді. Цю функцію вона успішно виконувала і виконує впродовж тривалого часу. У XVIII – XIX ст. історія вчила не шкодувати «живота свого за царя-багюшку і отечество», вигравати вирішальні битви й об'єднувати народи в єдиній державі. У XX ст. вона орієнтувала облаштовувати життя за різними дороговказами: комусь – за «Леніним, Сталіним», іншим – за фюрером, а ще для когось – за кормчим. У небуття відходять царі, вожді, партії, під гаслами яких виморені, замордовані, страчені мільйони – ті, хто вірив, і ті, хто сумнівався, і навіть ті, хто перебував у меншості та намагався чинити супротив.

Яких лише функцій і повноважень не приписували історії упродовж тривалого існування людства. Античні філософи називали її вчителькою, Вольтер – вигадкою, Алан Невінз –

мостом, що з'єднує минуле і сучасне, Томас Карлайл – сукупністю біографій, Г.А. Фрауд – голосом, що лунає крізь століття, Наполеон Бонапарт – казкою¹. Саме з її допомогою прусські вчителі змогли підготувати нове покоління, яке з далекоглядним Бісмарком у запеклій боротьбі з французами вирішили надважливу проблему – об'єднали розрізнені території в наддержаву, назва якої вже у ХХ ст. не сходитиме з уст навіть пересічних громадян, далеких від політики та історії.

Роль історії не можна недооцінювати. Зі всіх висловлювань про історію особисто мені найбільше імponує те, де її порівнюють із вчителькою. Однак практика здебільшого демонструє не зовсім втішну картину: або цю «вчительку» не хочуть слухати і розуміти її істини, або ця «вчителька» надто зарозуміла зі своїми настановами та повчаннями.

У чому ж справа? І чи здатна наша історія та наші вчителі допомогти щось змінити в нас самих і врешті-решт стати народом-монолітом? Чи не варто особливо розраховувати на історію, а робити ставку на реформування освіти загалом? І тоді вже й історія підтягнеться до якогось рівня? Важко відповісти однозначно, оскільки правильної відповіді як такої не існує. Ніхто не хоче вчитися на помилках, які волають із минулого. Натомість «методом тику» щось апробовують ніби «нове», припускаються помилок, виправляють їх, особливо не задумуються над тим, що рухаються колом і перебувають у колі, із якого ні вийти, ні вирватися. А чи можливо? Думаю, що можливо.

Так склалося історично, що освіта як інституційна система утратила в поле зору держави і під її опіку ще на етапі свого становлення. І це не випадково. Будь-яка влада шукає засобів впливу над тими, хто їй підкоряється і за для кого вона функціонує. Освіта є досить зручним комунікаційним каналом, за допомогою якого влада може формувати, роз'яснювати, прищеплювати ідеї, впливати на соціальні групи, виховувати, сприяти становленню громадян держави тощо. Очевидно, що саме тоді, коли держава почала фінансувати освіту, з'явилося таке поняття, як «державна політика в сфері освіти». Хто ж за дарма буде утримувати галузь, що функціонуватиме як їй заманеться, або навпаки – скеровуватиме свою діяльність проти «годувальника». Вкладаючи гроші, влада вимагає не лише результату, але і послуху навіть тоді, коли це фінансування не достатнє, коли його вистачає для животіння, а не для розвитку і процвітання. І що характерно, суб'єкти освітніх послуг не завжди замислюються над тим, що це не держава їм дає гроші, що це їх кошти, ними ж зароблені, відібрані владою і нею ж надані. Суть владної політики полягає у тому, щоб люди в основній масі менше думали і не ставили «зайвих» запитань, не заглиблювалися у те, що і як відбувається в цьому світі,

максимально були слухняними і всіляко підтримували тих, хто генерує ідеї зверху, стоїть біля державного керма. На цьому б можна поставити крапку і не продовжувати, оскільки стає зрозумілим: хто фінансує освіту – той і впливає на формування її мети, завдань, змісту.

Оскільки шкільна історія є складовою освітньої системи, то вона безпосередньо пов'язана і з державою, її інституціями і залишається засобом владного впливу. Так було завжди і так залишається, щоправда в різних країнах існує своє специфіка впливу.

Зупинимось на власному досвіді. У 1991 р., після проголошення незалежності України, ми фактично успадкували стару радянську освітню модель шкільництва і відповідно – історичної освіти, в якій пріоритетними залишалися знання. Здавалося б, що в цьому нічого поганого немає. Хіба будь-яка освіта може продукувати неуків? Чи допускаєте Ви існування навчальної установи, яка б не озброювала школярів знаннями? Більше того, домінування знань в освіті стало неписаною аксіомою. На початку минулого десятиліття (2003 р.) на базі міських шкіл Рівного ми проводили опитування учнів 9-11 класів. Усього опитано 500 респондентів із різних типів навчальних закладів. У переліку запитань, до яких подавали орієнтовні відповіді, на запитання «Для чого ви вивчаєте історію?» більшість учнів вказала, щоб «знати». Вважаю, що це не вина дітей, що вони так однобоко визначили роль історії як галузі знань. І не вина вчителів, діяльність яких спрямована на «натаскування» знаннями своїх вихованців. Це вина всієї освітньої системи, у якій знання були і залишаються в пріоритеті: «головними цілями навчання історії є: формування історичних знань»² (нова редакція програми з історії 1998 р.); «головними цілями навчання історії є: формування історичних знань... (редакція програми з історії 2001 р.)»³; «здобуття та засвоєння учнями системних знань про головні події... (програми з історії 2013 р.)»⁴; «накопичення знань про основні події, явища та процеси, їх давніші та сучасні інтерпретації; ... (програми з історії 2017 р.)». І для порівняння: «курси історії в середній загальноосвітній школі покликані: озброїти учнів міцними і глибокими знаннями про розвиток суспільства з найдавніших часів до наших днів...» (програми з історії 1989 р.)⁵.

Наведені вище фрагменти мети-завдань навчання історії зовсім не означають, що укладачі програм так однобоко підходять до цілей шкільної історичної освіти. Якщо аналізувати останню редакцію програм, то про шкільну історію може сформуватися діаметрально протилежна думка, як про науку, що розвиває, а не забиває голову знаннями: «формування вільної особистості ..., виховання засобами історії громадянсь-

кої свідомості, зорієнтованої на патріотичне почуття приналежності до власної країни ..., прищеплення толерантності й поваги до різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, ..., оволодіння способами розумових дій, ..., бачення зв'язку між історичними подіями та явищами ..., уміння оцінювати їх під різними кутами зору ..., знаходження нових аспектів змісту чи нових способів розв'язання проблем ..., співпереживання людям, що опинилися у вирі несприятливих історичних подій (програми з історії 2017 р.).

У 2003 р. на одному із семінарів, до проведення якого долучилися британські вчителі історії, в робочих матеріалах ми отримали графічний малюнок: хлопчик в окулярах підпирає голову руками. Справа і зліва стоїть книг, на яких написи «Історія». Коментар зверху: «Історія дуже цікава, але її так багато...». Дійсно, історії забагато, щоб усю її осягнути, зрозуміти і чогось у неї навчитися. То вона не може бути «вчительською»? Може, але за певних умов.

Перш ніж зупинимося на цих умовах, звернемо увагу на механізми формування змісту шкільної історії. Дуже коротко. Першоосновою змін у системі освіти і її складовій шкільної історії залишаються об'єктивні чинники. У 1991 р. розвалився СРСР і нові країни, що виникли після цього розпаду, приступили до широкомасштабного державного будівництва, що передбачало формування нового освітнього простору і відповідно освітньої політики. Подальші зміни пов'язані із суб'єктивними чинниками. Зміст шкільної історії на початку 90-их формувалася на основі освітньої політики (законодавча складова), що визначала зміст освіти (мету, завдання, пріоритети) і відповідно – навчальних програм. Фактично така ж модель залишилася й до сьогодні. Щоправда до неї упродовж 1991-2018 рр. увійшло декілька нових елементів – державні стандарти і концепція загальної середньої освіти. Однак найважливішим документом, що визначає зміст і обсяги навчального предмета поки що залишається програма. Навчальна програма – нормативний документ, що обов'язковий для виконання. Для нього теза «Це вивчимо, а це – пропустимо, а інше – вставимо» це щось з області фантастики.

Кабінет Міністрів України Постановою від 23 листопада 2011 р за № 1392 затвердив «**Державний стандарт базової і повної середньої освіти**», який залишається чинним і на сьогодні. У Загальній частині тлумачення поняття, що використовується в Державному стандарті. Серед 20 понять подано характеристику «навчальної програми». Цитую: «14) *навчальна програма – нормативний документ, що конкретизує для кожного класу визначені цим Державним стандартом результати навчання відповідно до освітньої галузі або її складової, деталізує*

*навчальний зміст, у результаті засвоєння якого такі результати досягаються, а також містить рекомендації щодо виявлення та оцінювання результатів навчання*⁶.

Оскільки навчальна програма є нормативним документом, то всі шкільні підручники, які на сьогодні залишаються основним засобом навчання, укладаються на її основі. Будь-яка подія, що репрезентована в програмі навіть одним словом (реченням), має бути висвітлена (розкрита) авторами підручників так, щоб користувачі зрозуміли причини, початок, хід, хто брав участь і з якою метою, її вплив, наслідки, значення, взаємозв'язок з іншими подіями тощо. У шкільних підручниках скупі положення програми «обрастають» головними і другорядними фактами, перетворюючись у зміст, що стає предметом навчання, розуміння, заучування, запам'ятовування, відтворення тощо. Навіть в останніх «модернізованих» підручниках, укладених ніби на основі «нових» технологій, за «оновленими» і «розвантаженими» програмами навчального матеріалу стільки, що його не завжди осилить доросла людина. А що говорити про учнів?

Як приклад подаємо стислу характеристику одного з параграфів – «Визволення України від нацистських загарбників» підручника історії України (рівень стандарту, академічний рівень) О. Струкевичча, І. Романюка, С. Дровозюка (11 клас). На яких терезах можна «зважити» те, що пропонують автори учням? 42 – це дати лише в основному тексті; 16 – персоналії; понад 50 історико-географічних назв, назв населених пунктів, територій; 18 назв військових операцій, фронтів. Таке нагородження фактологічного матеріалу призводить до того, що більша частина змісту не лише не запам'ятовується, але викликає до нього негативне ставлення в ході опрацювання, ускладнює сприйняття інформації. З якою метою «насилали цю гору»? У змісті не обґрунтовані запозичення фактологічного матеріалу з іншого курсу – всесвітньої історії. У тому ж підручнику, тільки вже в іншому параграфі (Початковий період десталізації) загальний обсяг тексту складає 280 рядків, з яких лише 64 репрезентують заявлену тему програми. Це 23%. Фактично 77% тексту (3/4 обсягу параграфа) присвячені не історії України цього періоду, а історії СРСР⁷. Зрозуміло, що на цьому етапі історичного розвитку УРСР входила до СРСР. Однак виникає ряд запитань: з якого курсу автори писали підручник, чому між-курсів зв'язки домінують над внутрішньокурсовими, яку мету і відповідно завдання переслідували автори, чи відомо їм, що ця тема передбачена для вивчення в курсі всесвітньої історії? Наведений приклад є доказом не лише того, що окремі автори відірвані від школи, не знають вікової психології, програм з інших курсів, не здатні передбачити і спланувати ймовірні між-курсів та внутрішньокурсів зв'язки, загальні обсяги навчаль-

ного матеріалу, але безвідповідально беруться за справу, у якій вони не є фахівцями. Упродовж останніх років шкільну історію знову намагаються відкоригувати, «оновити», «спростити», більше того – інтерувати (об'єднати) два курси в 10-11 класах в один. Усім цим «новим-старим» укладачам програм не дано зрозуміти єдиної простої істини – «Зі старого плаття не можливо пошити нове». Як би ви його не «перекроювали», «вкорочували», додавали «кишені», прилаштовували «поясок», здовжували за рахунок «шлярки»... Воно залишатиметься старим, оскільки основу складатиме вживана «тканина». Чи можна щось запропонувати нове і докорінно змінити шкільну історію. Думаю, що можна.

Спроба реалізувати компетентнісний підхід у навчанні в сучасній загальноосвітній школі виглядає такою собі примарою, що бродить не перший рік українськими теренами, науковими інституціями, міністерством і нагадує «привід комунізму», що бродив Європою за часів Карла Маркса. Чим усе скінчилося – старшому поколінню відомо, а молоде – не знає, як і Маркса з Енгельсом. Хоча в курсах всесвітньої та історії України в 9 кл. про них згадують. Але чи важливо про них знати настільки детально, як це було в радянські часи? Думаю, що ні. А тим, кому такі знання дійсно знадобляться, зможуть їх отримати і за межами школи. Практика показує, що більшість молодих людей, не зважаючи на те, що історію в школі вони вивчали впродовж 7 років, історичним знанням не володіють, у подіях орієнтуються поверхнево, а коли щось і пам'ятають, то, як правило, це доленосні події, яскраві історичні діячі.

***Теза 1.** Зовсім не обов'язково, щоб усі діти в однакових обсягах, за однаковими програмами і підручниками вивчали шкільну історію.*

Шкільної історії завжди було багато і вона, очевидно, в своїх обсягах не «схудне»? Чому? Причина досить банальна і проста. Обов'язковий елемент історії – **зміст** (навчальний матеріал), без якого унеможливується сам процес сучасного навчання. Важливість змісту не потребує додаткових обґрунтувань. Зміст одночасно є предметом і засобом навчання. Його появі передують розробка певної системи вимог і дотримання їх на етапі конструювання шкільних історичних курсів. Що ж безпосередньо впливає на цю систему вимог? Ми виходимо з того, що зміст є одним із компонентів процесу навчання історії, системою історичної інформації (окремими масивом знань) і чітко структурований на рівні основних елементів: фактів та теорії. Належність змісту до процесу навчання автоматично пов'язує його з метою, завданнями, пріоритетами, функціями навчального процесу та освітньою системою в цілому. Наприклад, якщо мета навчання історії передбачає

сформувати у молоді науковий світогляд, то одним із змістових принципів обов'язково повинен бути *принцип науковості*. Якщо ми прагнемо показати минувшину як спільний результат діяльності етнічних груп, народів, яким притаманна певна культура, то в конструюванні змісту історії варто врахувати *принцип полікультурності* і т.д. Зміст шкільної історії укладається відповідно до принципів. Оскільки всі сучасні навчальні програми укладені за хронологічним і тематичними принципами як домінуючими плюс країнознавчим у курсі всесвітньої історії, то змісту і надалі залишатиметься багато. А раз так, то його ніколи ніхто не опанує в повному обсязі.

Теза 2. *Потрібно суттєво оновити методологію формування змісту шкільної історії. Старі підходи (принципи) потребують не лише модернізації, але впровадження нових принципів. На часі вивчення історії за рівнями та конструювання змісту за проблемно-тематичним принципом, який або ігнорується укладачами програм, або вони в силу своєї некомпетентності не розуміють його суті.*

Шкільної історії (змісту) має бути стільки, скільки опанує кожен учень залежно від своїх фізичних та інтелектуальних можливостей. Однак це не означає, що комусь її варто скоротити до декількох дат, подій, прізвищ, а комусь ... «перерахуйте всіх поіменно з роками, місяцями і днями народження». Фактологічний матеріал шкільної історії і надалі залишатиметься основою знань, але він повинен докорінно змінити свою функцію і стати засобом для вирішення навчальної проблеми. Це означає, що на часі перехід від навчання історії до її дослідження. Досліджувати шкільну історію можна тоді, коли вона буде укладена за проблемно-тематичним принципом. Кожна тема-проблема вимагатиме рівно стільки фактології, скільки потрібно для її розв'язання. Учнівське дослідження – не науковий пошук, і його варто сприймати як нову якість організації навчального процесу, де відпрацьовуватимуться різні способи пошуку істини.

Теза 3. *Від навчання історії варто переходити до її дослідження, у якому історичні факти використовуються як засоби вирішення навчальної проблеми. Досліджувати, пізнавати, шукати, вирішувати набагато цікавіше і корисніше, ніж заучувати, зазубрювати і запам'ятовувати, а потім ... забути.*

Учнівське дослідження не можливе без аналізу історичних фактів, їх співставлення і порівняння, оцінювання, розробки алгоритму «наукового» пошуку, залучення другорядних фактів, опрацювання інформації, отриманої з різних джерел. Ми сьогодні закликаємо учителів розвивати творче та критичне мислення, розробляємо для цього спеціальні методики, за-

буваючи, що мислення не сумісне із заучуванням, зазубрюванням і запам'ятовуванням.

Теза 4. *Історія має стати наукою, що вчить мислити. І це важливо, оскільки лише мисляча молода людина здатна відрізнити правду від брехні, розібратися, де політичний популізм, а де важкий але перспективний шлях реформ. Мислячих не потрібно вчити патріотизму, любити свою країну, мову, відстоювати державу. Вони розуміють, як і що потрібно змінювати в цій країні, щоб жити, як подобає вільним людям.*

Основним засобом навчання історії тривалий час залишається традиційний шкільний підручник. Його недолік – авторська інтерпретація минувшини. Скільки б і яких укладачів не було залучено до написання підручника, це не вплине на якість і не змінить суттєво його структури. Чому? Відповідь дуже проста – історія продовжує поставати перед учнями у формі переказу того, що відбулося, або відбувається. Чи можна досліджувати авторську інтерпретацію, у якій основне завдання – «видати на гора» максимальну кількість фактів за темою, пояснити їх, розкрити положення програми.

Теза 5. *На часі створення нового покоління навчальної літератури. Не підручників, а навчальних книг, за матеріалами яких можна організувати учнівське дослідження. В Україні вже є досвід укладання такої літератури. Його варто актуалізувати і приступити до розробки алгоритмів дослідження різних навчальних тем.*

Зміна парадигми у навчанні шкільної історії: від переказування авторської інтерпретації – до організації учнівського дослідження, вимагатиме оновлення критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів із історії. «Учень може назвати одну – дві події, дати, історичні постаті, чи історико-географічні об'єкти» ... – це не рівень навіть елементарної дослідницької діяльності. Це – рівень відтворення та переказування. Наше стратегічне завдання – сформулювати мислячу особистість.

Теза 6. *Зміна змісту будь-якої діяльності вимагає більш якісних форм і способів оцінювання, де предметом оцінювання стають індивідуальна та колективна діяльність, способи опрацювання джерел інформації, шляхи організації дослідження, результати тощо.*

Майже останнє. Державна підсумкова атестація та Зовнішнє незалежне оцінювання в формі тестування (один із здобутків сучасної української освіти), який більшість сприймає як справедливий спосіб оцінювання знань та вступу до вищих навчальних закладів, також потребує модернізації. Майже всі завдання сучасного ДПА-ЗНО з історії укладенні з

врахуванням знання навчального матеріалу. Їх потрібно змінювати, якщо шкільна історія стане на шлях справжнього, а не уявного реформування.

У запропонованій статті не порушені інші проблеми: підготовка і перепідготовка вчителів історії, упровадження нових технологій навчання, сертифікацію вчителів історії, які тісно пов'язані із шкільною історією та потребують негайного розв'язання.

Примітки:

1. Курилів В. Методика викладання історії: навч. посіб. Харків; Торонто, 2008. С. 32-33.
2. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. 5-11 класи. *Історія в школах України*. 1998. № 4. С. 6-27.
3. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Історія України. 5-11 класи. Всесвітня історія. 6-11 класи. Київ: Шк. світ, 2001.
4. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-9 класи: Історія України. Всесвітня історія. Основи правознавства. Київ: Вид. дім «Освіта», 2013. 96 с.
5. Програма для середніх навчальних закладів. Історія: 5-11 кл. Київ: Рад. шк., 1989. 96 с.
6. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>
7. Струкевич О.К. Історія України: підручн. для 11 кл. загальноосвіт навч. закл. Київ: Грамота, 2011. С. 51-61.

В предлагаемой статье выделены факторы, что определяют цель, задачи и функции современной школьной истории. Автор раскрывает взаимосвязь между школьной историей, как составной образовательной системы, государственной политикой и ее институтами, что остаются ключевыми средствами влияния на формирование содержания учебного материала. Одной из актуальных проблем остается перегрузка содержания школьной истории, что в свою очередь отрицательно влияет на сам процесс обучения: изучение, понимание, усвоение и использование знаний на практике. Предложенные пути решения проблемы ориентируют на переход от традиционного обучения к исследовательской модели.

Ключевые слова: образовательная политика, школьная история, содержание школьных курсов истории, учебная программа, учебник, принципы содержания школьной истории, традиционной обучение, исследовательская модель.

Отримано: 18.11.2018